

PETRE DIACONU

CITEVA CONSIDERAȚII ÎN LEGĂTURĂ CU VALURILE DIN DOBROGEA

N-am aborda aici chestiunea valurilor din Dobrogea¹, dacă în literatura de specialitate nu s-ar comite și astăzi o serie de erori în legătură atât cu datarea cit și cu atribuirea etnică a acestora.

Înainte de orice ne vom permite să facem o succintă descriere a valurilor care brăzdează mijlocul Dobrogei între Cernavodă și Constanța. Ele sînt în număr de trei²: valul mic de pămînt, valul mare de pămînt și valul de piatră.

Valul mic de pămînt, cel mai sudic dintre ele, pornește de pe malul Dunării, dintr-un loc situat la mai puțin de 1 km nord de satul Cochirleni și se îndreaptă spre est trecînd pe la miază noapte de satul Ivrinez.

¹ O bibliografie completă privind valurile din Dobrogea vezi la R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 359—367. La aceasta trebuie adăugate: Dim. Krandjalov, *Валовете въ Добруджа и Бесарабия и прабългарската теория* în *Годишник на Университета Св. Климент — София (историко-филологически Факултет)*, XXXIX, 1942—1943, 167 p. și bibliografia de acolo (extras); E. Comșa, *Cercetări și observații în legătură cu valurile din Dobrogea*, în *SCIV*, anul II, 2, 1951, p. 237—238; Petre Diaconu, *Zur Frage der Datierung des Steinwalles in der Dobrudscha und der Lokalisierung der im Berichte des griechischen Toparchen geschilderten Ereignisse*, în *Dacia*, N.S., VII, 1962, p. 317 sq. și bibliografia de acolo. Idem, *Din nou despre valul de piatră din Dobrogea și Nota toparhului grec*, partea I, în *SCIV*, 16, 1965, 1, p. 189—199 și partea II-a, în *SCIV*, 16, 1965, 2, p. 383—394; idem, „*Alte precizări în legătură cu valul de piatră din Dobrogea și însemnările toparhului bizantin*“, în *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 357—369. Vezi de asemenea și C. Cihodaru, *Observații critice asupra însemnărilor toparhului bizantin în Studii și cercetări științifice*, XII, 1961, 2, Iași, p. 252—272; idem, *Precizări necesare în legătură cu datarea valului de piatră din Dobrogea și însemnările toparhului bizantin*, în *Studii*, XVI, 1963, 5, p. 1125—1135; idem, *Alte precizări în legătură cu valul de piatră din Dobrogea și cu însemnările toparhului bizantin în Analele Institutului de istorie și arheologie*, II, Iași, 1965, p. 261—280.

² Vezi o descriere amănunțită a valurilor la Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900, p. 143—184.

După o întrerupere de 4 km, în regiunea de la sud de Medgidia³, valul ocolește pe la nord Ciocîrlia de sus și apoi se îndreaptă spre răsărit, oprindu-se pe malul mării, imediat la sud de vechea cetate a Tomis-ului.

Valul mic de pământ este prevăzut pe latura sa sudică cu un șanț de apărare. De remarcat, că nicăieri de-a lungul lui nu există vreo urmă de castru, castel sau turn.

Valul mare de pământ pornește de pe malul Dunării, din același loc de unde pornește și valul mic de pământ. La Gura Ghermelei, aflată pe malul stîng al Carasu-ului, la o depărtare de circa 7 km de capătul valului, acesta dispăre ca să reapară în punctul numit de localnici „la Pietre“. De „la Pietre“ și pînă la răsărit de gara Castelu el însoțește malul stîng al Carasu-ului. La est de Castelu, într-un loc situat la circa 1 km spre vest de Poarta Albă, valul traversează, de la sud la nord, valea Carasu-ului⁴ și după ce înscrie un fel de arc, lăsînd la miază zi o serie de localități ca : Murfatlar, Valea Seacă, Valu Traian, coboară ușor spre sud trecînd pe la actuala margine vestică a Constanței ca să se oprească pe malul mării la o depărtare de aproximativ 2 km de zidurile cetății Tomis.

Valul mare de pământ este prevăzut pe ambele sale laturi cu cîte un șanț. Cel nordic este sensibil mai larg și mai adînc. Unii cercetători, plecînd de la existența celor două șanțuri au opinat că valul mare de pământ a fost folosit în diferite reprize cînd de o populație din sudul Dobrogei, cînd de alta din nordul Dobrogei⁵.

Cercetările efectuate de noi la Cochirleni ne-au permis să constatăm că șanțul de pe latura sudică a fost făcut, din necesități tehnice, în aceeași epocă cu șanțul de pe latura nordică. Întrucît cu pămîntul scos din șanțul nordic nu se poate asigura înălțimea proiectată a valului, constructorii au fost obligați să scoată pămînt și de pe latura sudică, ceea ce a avut drept rezultat realizarea celui de al doilea șanț. Observațiile

³ R. Vulpe, *op. cit.*, p. 375, socotește că întreruperea din acest loc se datorează faptului că construirea valului n-a fost terminată. Potrivit punctului său de vedere, dezvoltat într-o intervenție pe marginea unor comunicări, ținute în ziua de 20 oct. 1971, la Constanța, construirea valului mic ca și a celorlalte două ar fi început de la capete, ceea ce înseamnă că încheierea lucrului trebuia să aibă loc undeva în mijlocul Dobrogei. Firește, un astfel de punct de vedere nu poate fi acceptat. Întrucît valorile erau — în primul rînd — obstacole militare, construirea lor trebuia să înceapă, concomitent, pe toată lungimea lor. După opinia noastră, întreruperea din dreptul Medgidiei are o altă explicație. Terenul din zona respectivă fiind accidentat el însuși îndeplinea funcție de val. Cu alte cuvinte, în acest loc nu era nevoie să se chelutiască energii imense pentru construirea valului, de vreme ce terenul prin accidentele sale oferea o bună pavază împotriva eventualelor atacuri pornite dinspre sud.

⁴ În această zonă valul mare de pământ este „tăiat“ de valul de piatră.

⁵ Eug. Comșa, *op. cit.*, p. 235. Acest punct de vedere a fost însușit și de Em. Condurachi, *Neue Probleme und Ergebnisse der Limes-Forschung in Scythia Minor*, în *Studien zu den Militärgrenzen Roms. Vorträge des 6 Internationalen Limeskongress in Süddeutschland*, Böhlau Verlag Köln Graz, 1967, p. 173.

noastre stratigrafice confirmă în parte supoziția lui Gr. Tocilescu privind contemporaneitatea între cele două șanțuri, formulată încă în anul 1900⁶.

Pe latura sa sudică valul este înzestrat cu o serie de întărituri, în fapt, castre de pământ, unele mai mari, altele mai mici. Cu două excepții, castrele au formă rectangulară. Excepțiile le constituie ringurile de pământ, întărite cu câte o dublă centură de șanțuri, ringuri situate pe teritoriul comunei Poarta Albă. În sfârșit, tot în legătură cu valul mare de pământ se cuvine să menționăm și existența la Cochirleni, pe malul Dunării, numai la 150 m sud de capătul valului a unei fortificații, de astădată, cu ziduri de piatră⁷.

Valul de piatră este prevăzut pe latura sa nordică cu un șanț de Dunării, imediat de la sud de cetatea Axiopolis, aflată la 3,5 km miazăzi de Cernavodă. De aici, din acest loc, valul coboară spre apa Carasu și începînd dintr-un punct situat la 5 km est de Cernavoda, el urmărește malul apei pînă-n dreptul cantonului C.F.R. de la Poarta Albă, unde traversează Carasu-ul și după ce ocolește pe la nord localitatea Murfatlar, străbate aceeași vale, de data aceasta în sens invers, într-un loc situat la est de satul Valea Seacă ; după aceea, urcînd ușor spre miază noapte, se oprește pe malul mării cam în același loc în care se oprește și valul mare de pământ.

Valul de piatră este prevăzut pe latura sa nordică de un șanț de apărare, iar pe latura sudică cu un număr de 29 de castre, dintre care cel mai mare este acela din dreptul gării Mircea Vodă, identificat cîndva, în chip eronat, de Tocilescu cu așezarea antică a Zaldapei⁸.

În prezent, toți cercetătorii sînt de acord asupra cronologiei relative a valurilor. Cel mai vechi dintre ele este valul mic de pământ „tăiat” — ca să ne exprimăm în termeni arheologici — la sud-vest de Constanța atît de valul mare de pământ cît și de valul de piatră. Mai mult încă, la Cochirleni, începînd de pe malul Dunării, pe o lungime de 4 km, spre est, valul mic de pământ este suprapus de valul mare de pământ⁹. Prin urmare, cel mai vechi este valul mic de pământ ; urmează, în timp, valul mare de pământ și apoi cel de piatră.

Dacă există un consens în ceea ce privește cronologia relativă a valurilor, în schimb, părerile sînt controversate atunci cînd se discută cronologia lor absolută. Și astăzi unii socotesc că valurile sînt din epoca romană¹⁰, iar cîțiva cercetători le asigură și o datare, pe secole, în vre-

⁶ Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 156.

⁷ Această cetate — cunoscută și sub numele de „Cetatea Pătului” este socotită de către unii cercetători a fi din vremea romanilor (vezi bibliografia de rigoare în *Tabula Imperii Romani* (Romula — Durostorum — Tomis), L 35, Bucarest, 1969, sub voce. Din cercetările noastre, de suprafață, rezultă că cetatea a fost zidită în epoca feudală timpurie. O concluzie fermă nu se poate impune decît în urma unor săpături sistematice.

⁸ Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 151.

⁹ Stratigrafic, această afirmație este demonstrată în zona Constanței.

¹⁰ De pildă, C. Cihodaru, în *Alte precizări...*, p. 266 socotește că atît valul mic cît și valul mare de pământ au fost construite de romani.

murile antichității târzii, în pofida faptului că de 20 de ani încoace au apărut suficiente elemente care fac inutilă orice încercare de atribuire a valurilor antichității, fie ele și târzii — romane.

Eug. Comșa atrăgea atenția încă din anul 1951 că valul de piatră se datează în epoca feudală timpurie¹¹, iar noi, plecînd de la propriile noastre cercetări efectuate la Murfatlar, în anii 1957—1958, am precizat că valul de piatră a fost construit în a doua jumătate a veacului al X-lea¹². Concluzia era impusă de constatarea că în carierele de cretă de la Murfatlar s-au exploatat, în a doua jumătate a veacului al X-lea, blocuri paralelipipedice spre a fi folosite la ridicarea porțiunii de val din dreptul amintitei comune. De altfel, observațiile noastre au fost confirmate mai târziu, în 1965, de I. Barnea și Seb. Morintz care, executînd o secțiune în valul de piatră, la Murfatlar¹³, au dovedit că în acest loc el era constituit din blocuri aduse din cariera de pe dealul Tibișir. Că valul de piatră se datează în a doua jumătate a secolului al X-lea o demonstrează și sumedenia de materiale arheologice, fără excepție, din epoca feudală timpurie, descoperite în castrele cercetate¹⁴. Noi înșine am avut prilejul să facem această constatare prin săpături organizate în castrul de la Mircea Vodă¹⁵. Evident, ici-colo, în valul de piatră au apărut și vestigiile romane, în special, piese arhitectonice, dar toate acestea se înscriu în categoria materialelor refolosite. Să reținem, deci ! Valul de piatră este din epoca feudală-timpurie.

Dar tot din epoca feudală timpurie este și valul mare de pămînt. El a fost ridicat în secolul al IX-lea¹⁶. Afirmația, formulată în termeni atît de categorici, e impusă de analiza materialului arheologic existent în pămîntul din structura valului¹⁷. Ce altă dovadă mai evidentă se poate aduce pentru datarea valului decît constatarea că în pămîntul folosit la ridicarea acestuia s-au găsit numeroase fragmente ceramice care după formă, tehnică de execuție și decor se datează în secolul al IX-lea ? Toate observațiile pe care ne întemeiem susținerea au fost culese în săpăturile efectuate de noi și de I. Barnea, la Cochirleni. De altfel, ele au fost confirmate și de cercetările făcute de aceeași echipă, căreia i s-au adăugat și Simion Ștefan, în ringul de la Roata, Poarta Albă¹⁸.

Și pentru că am ajuns cu expunerea noastră aici ne vom permite să ne oprim o clipă asupra semnificației celor două ringuri de la Poarta Albă.

¹¹ E. Comșa, *op. cit.*, p. 235—237.

¹² Vezi concluziile noastre în *Zur Frage...*, p. 318—319.

¹³ Rezultatele cercetărilor sînt inedite încă.

¹⁴ Cf. E. Comșa, *Cîteva descoperiri arheologice din r. Medgidia*, în *Materiale*, IV, p. 332 ; vezi, de asemenea, Petre Diaconu și E. Zah, *Despre carierele de piatră de lângă Păcuiul lui Soare*, în *SCIV*, 19, 1968, 3, p. 464.

¹⁵ Rezultatele cercetărilor sînt nepublicate încă.

¹⁶ Vezi Petre Diaconu, în *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 362.

¹⁷ În secțiunea practică de noi și de I. Barnea, chiar în val, au fost descoperite circa 20 fragmente ceramice care, fără excepție, se înscriu în aria culturii Dridu.

¹⁸ Rezultatele cercetărilor sînt nepublicate încă.

Fiecare dintre ele se află pe cite un bot de deal. Aceste dealuri mărginesc gura unei văi care vine dinspre sudul Dobrogei și se deschide, chiar în zona în care valul mare de pământ traversează la Poarta Albă — Carasu-ul. Valea la care ne-am referit constituie una din cele mai bune căi de acces spre miază zi. Firește, în condițiile existenței valului mare de pământ, dacă gura văii nu ar fi fost bine fortificată, o armată care ar fi pornit de la nord, îndreptându-se spre sud, ar fi putut străpunge valul — fără mari dificultăți — tocmai aici, la Poarta Albă. Iată așa dar motivele care explică existența la Poarta Albă a celor două ringuri.

Dacă se ține seama de observația — și trebuie să se țină seama — că ambele valuri despre care a fost vorba mai sus, au șanțul de apărare dispus pe latura nordică, iar castelele pe latura sudică reiese limpede că ele-s opera unei puteri politice care controla sudul Dobrogei; iar această putere politică nu putea fi, în secolul al IX-lea și în a doua jumătate a secolului al X-lea, decît aceea a statului bulgar.

De aici, însă, izvorăsc alte întrebări: împotriva cui au fost construite? Cine stăpînea nordul Dobrogei în acele vremuri? Răspunsul la întrebări ni-l dă în primul rînd, analiza topografică a valurilor. Urmărind traseul lor observăm cum constructorii valului au lăsat la nord de acestea atît Tomis cît și Axiopolis, două dintre porturile cele mai importante din Dobrogea secolelor IX și X. Mai mult decît atît, la nord de val rămîne și apa Carasu-ului pe toată lungimea părții ei navigabile. Făcînd aceste precizări, vrem să atragem atenția că puterea politică din nordul Dobrogei, împotriva căreia au fost construite valurile beneficia de o puternică flotă. Or, la data cînd se construiau valurile singurul stat din jumătatea estică a Europei care putea să controleze gurile Dunării și partea nordică a Dobrogei, bizuindu-se în bună măsură și pe existența unei puternice flote, era cel al Bizanțului. Deci în secolul al IX-lea și al X-lea, inamicii din nordul Dobrogei de care se temeau atît de mult hani bulgari erau bizantinii, care la adăpostul unor populații clientelare vor fi încercat adeseori să invadeze sudul Dobrogei și nord-estul Bulgariei. Tocmai pentru a fi respinse astfel de atacuri au fost ridicate valul mare de pământ și valul de piatră.

În funcție de judecățile pe care le-am formulat în legătură cu valul mare de pământ și valul de piatră poate fi abordată și problema valului mic de pământ. Ce-i drept, pînă în momentul de față, nu dispunem de nici un element concret care să ne permită o încadrare cronologică a acestuia. La locul potrivit s-a atras atenția că el este cel mai vechi¹⁹. Dar construirea lui nu poate fi pusă pe seama romanilor, ci — cel mult — pe seama unei populații care se temea de atacurile romanilor²⁰. Afirmația noastră este motivată de dispoziția șanțului de apărare. Întrucît acesta este orientat de-a lungul laturii sudice, de la sine înțeles că valul a fost ridicat de o populație din nordul Dobrogei. Și fiindcă cei ce l-au construit

¹⁹ Vezi, *supra*, p. 375.

²⁰ Vezi Petre Diaconu, în *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 362.

s-au ținut cu tot dinadinsul să cuprindă în teritoriul ocrotit de val por-
turile Axiopolis și Tomis, iar — pe de-asupra — și o bună firșie de
pământ de la sud de Carasu suficient de largă pentru a asigura securi-
tatea navigației pe această apă noi credem că autoritatea politică-militară
care a ordonat înălțarea valului era prin excelență navală. În acest caz,
însă, cu greu poate fi vorba de inamici de-ai romanilor. În ce ne pri-
vește, pînă la obținerea unor date mai elocvente, noi avansăm ipoteza
că valul mic de pământ marchează de asemenea o frontieră între bulgari
și bizantini cu precizarea însă că el este opera acestora din urmă. Evi-
dent, bizantinii îl vor fi construit într-o vreme în care căutau să pună
stavilă încercărilor de expansiune ale statului bulgar spre gurile Dunării.

Or, aceasta se putea întîmpla prea bine la sfîrșitul secolului al
VII-lea, după ce drujinele lui Asparuh s-au așezat în nord-estul Bulgariei.
Oricum ar fi valul mic de pământ, apreciat în funcție de traseul său, de
particularitățile de ordin tehnic constructiv oferă suficiente elemente spre
a-l plasa cronologic în epoca luptelor dintre bizantini și bulgari pentru
controlul gurilor Dunării.

La capătul succintelor noastre considerații vom reține următoarea
concluzie. Existența celor trei valuri care străbat mijlocul Dobrogei între
Cernavodă și Constanța oferă suficiente elemente care ne îndrituiesc
a considera că Dobrogea, departe de a fi fost o posesiune bulgărească
în veacurile XII—X, era mai degrabă o zonă controlată, într-un fel sau
altul, de constantinopolitani.

QUELQUES PROBLÈMES AYANT TRAIT AUX „VALLUMS“ DE TERRE DE LA DOBROUDJA

Résumé

Après avoir fait une description succincte des vallums qui sillonnent le
centre de la Dobroudja, entre Axiopolis — sur le Danube — et Tomi — au bord
de la Mer Noire — l'auteur attaque le problème de leur date. En partant des
éléments de culture matérielle, repérés dans les fouilles archéologiques du Mur-
fatlar, Poarta Albă, Mircea Vodă et Cochirleni, l'auteur affirme que le grand
vallum de terre a été élevé au IXe s., et le vallum en pierre, au Xe. Sans posséder
des preuves certaines, l'auteur avance l'hypothèse que le petit vallum de terre
— le plus ancien — date de la fin du VIIe s.

Il procède ensuite à une analyse des observations qui se dégagent, d'une
part, de l'étude de la position des fossés et des camps fortifiés, et d'autre part
de la topographie de ces obstacles à caractère militaire.

Comme le fossé du petit vallum se trouve du côté sud du vallum, on
estime que la fortification a été élevée par une population du nord de la Do-
broudja, pour se défendre contre les attaques possibles qui partaient du sud
de la province située entre le Danube et la Mer Noire. En partant de la constatation
que le fossé du grand vallum en terre, aussi bien que celui du vallum en pierre
sont disposés sur le côté nord, et les camps fortifiés sur le côté sud, on suppose
que tous les deux sont l'oeuvre d'une population du sud de la Dobroudja, qui

se défendait contre les attaques possibles d'une population ou — plutôt — d'une force politique qui se trouvait au nord de la fortification.

La seule force politique en état de construire, au IXe et au X^es. de tels obstacles, était, selon l'opinion de l'auteur, le Khanat avec la capitale Pliska. Dans ce cas, la question qui se pose est : contre qui furent construits ces vallums ? De leur analyse topographique, il résulte que le grand vallum en terre, aussi bien que celui en pierre, excluent au nord deux des plus importants ports de l'époque : Axiopolis et Tomi, ainsi que la rivière du Caras, qui était navigable. Cela veut dire que „les ennemis“ de ceux qui ont construit les fortifications et qui dominaient le nord de la Dobroudja représentaient une véritable force navale. Mais qui est-ce qui pouvait disposer à cette époque d'une flotte puissante dans cette partie de l'Europe ?

Selon l'avis de l'auteur, c'étaient les Byzantins, d'où la conclusion que ce sont eux qui dominaient les Bouches du Danube et le nord de la Dobroudja et contre lesquels auraient été élevés les grands vallums en terre et en pierre. Quant au petit vallum, l'auteur suppose qu'il fut élevé par les Byzantins, comme défense contre les Bulgares, mais à une époque antérieure.

Quoi qu'il en soit, la présence des vallums en Dobroudja reflète la lutte dans la seconde moitié du premier millénaire de n. è. entre l'Etat byzantin et l'Etat bulgare, pour la domination des Bouches du Danube.

EINIGE FRAGEN MIT BEZUG AUF DIE WÄLLE IN DER DOBRUDSCHA

Zusammenfassung

Nach einer kurzen Beschreibung der die Mitte der Dobrudscha — zwischen Axiopolis an der Donau und Tomis am Schwarzen Meer — durchziehenden Wälle, befaßt sich der Verfasser mit deren Zeitstellung. Anhand der sachkulturellen Funde, die durch die archäologischen Ausgrabungen in Murfatlar, Poarta Albă, Mircea Vodă und Cochirleni gemacht wurden, begründet der Verfasser, daß der große Erdwall im 9. Jh. und der Steinwall im 10. Jh. errichtet wurden. Ohne im Besitze sprechender Beweise zu sein, setzt der Verfasser voraus, daß der kleine Erdwall, der Älteste von ihnen, vom Ausgang des 7. Jh. datiert.

Weiterhin werden die Beobachtungen untersucht, die sich aus dem Studium der Lage der Wälle und Kastras einerseits und aus der Topographie dieser militärischen Hindernisse andererseits ergeben.

Da sich der Schutzgraben des kleinen Erdwalls auf dessen Südseite befindet wird erachtet, daß der Wall von einer Völkerschaft im Norden der Dobrudscha errichtet wurde, die sich vor den vermeintlich aus dem Süden der Dobrudscha herkommenden Angriffen schützte.

Von der Beobachtung ausgehend, daß der große Erdwall und der Steinwall den Schutzgraben auf der Nordseite liegen haben und die Kastras auf der Südseite, ist anzunehmen daß beide das Werk einer Völkerschaft aus dem Süden der Dobrudscha sind, die sich vor den vermutlichen Angriffen einer Völkerschaft oder eher einer nördlich des Walls befindlichen politischen Macht schützte.

Die einzige politische Macht, die der Meinung des Verfassers gemäß im 9.—10. Jh. derartige Hindernisse zu errichten vermochte, war das Chant, mit der Hauptstadt Pliska. In diesem Falle kommt die Frage auf gegen wen diese Wälle errichtet worden waren. Aus dem Studium der Topographie dieser Wälle folgt, daß sowohl der große Erdwall als auch der Steinwall südlich gelegen sind von zwei der wichtigsten Häfen der Zeit : Axiopolis und Tomis sowie vom schiffbaren Carasu-Fluß. Mit anderen Worten waren die „Feinde“ derer die die Wälle errichtet haben und die den Norden der Dobrudscha beherrschten eine richtige

Seemacht. Wer konnten aber zu der Zeit die Nutznießer einer mächtigen Flotte in diesem Teil Europas gewesen sein?

Der Verfasser nimmt an, daß dies die Byzantiner waren, woher auch der Schluß, daß sie diejenigen sind, die die Donaumündungen und den Norden der Dobrudscha innehatten und gegen deren Angriff der große Erd- und der Steinwall errichtet wurden. Von dem kleinen Erdwall nimmt der Verfasser an, daß ihn die Byzantiner zum Schutze gegen die Bulgaren errichteten, aber zu einem früheren Zeitpunkt.

Allenfalls widerspiegelt das Vorhandensein der Wälle in der Dobrudscha den Kampf, der zwischen dem byzantinischen und dem bulgarischen Staat in der zweiten Hälfte des ersten Jahrtausends um die Donaumündungen ausgetragen wurde.